

RECENZIE

HÁJKOVÁ, Anna. *THE LAST GHETTO: An Everyday History of Theresienstadt*. Oxford: Oxford University Press, 2021. 376 s. ISBN 9780190051778.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2021.69.4.9>

Česká historička Anna Hájková, ktorá pôsobí na Univerzite Warwick v Spojenom kráľovstve, sa vo svojom výskume venuje predovšetkým dejinám každodenného života počas holokaustu. Zároveň je jednou z priekopníčok výskumu ľudskej sexuality a queer dejín, a to práve s dôrazom na históriu druhej svetovej vojny a holokaustu. Aj vo svojej najnovšej knihe *The Last Ghetto: An Everyday History of Theresienstadt* (Posledné geto: Dejiny každodennosti v Terezíne), ktorá vyšla v Oxford University Press v roku 2021, sa snaží odkryť život v terezínskom gete, a tak analyzovať spoločnosť vytvorenú a existujúcu v extrémne. Zdanlivo známe dejiny geta Theresienstadt, ktoré vytvorili nacisti v roku 1941 v českom meste Terezín a ktoré existovalo až do mája 1945, však poskytujú iba čiastkové odpovede. Paradoxne, propagandistický obraz terezínskeho geta ako „modelového geta“, o ktorý sa pokúšali nacisti počas jeho fungovania, si našiel svoje pokračovanie aj v historiografii. Následkom toho pretrvali mnohé mylné predstavy o terezínskom gete. Kniha Anny Hájkovej predstavuje nový pohľad na to, čo vlastne vieme o gete v Terezíne, a zároveň prináša nové poznatky o jeho histórii a spoločnosti formujúcej sa v ňom.

Hájkovej kniha ponúka pohľad do života väzňov v gete, pričom autorka skúma spoločnosť vytvorenú v extrémom prostredí, ktorá sa diferencovala na základe etnických, národnostných, rodových, politických, jazykových, kultúrnych a ekonomických rozdielov. Hájkovej zdôraznenie týchto rozdielov teda stojí v opozícii voči často sa opakujúcemu mylnému chápaniu židovskej identity ako zjednocujúceho prvku všetkých väzňov. Rovnako dôležité je, že Hájkovej kniha stavia zaužívané naratívy o holokauste a spôsoboch, akými boli dejiny holokaustu písané, interpretované a chápané, do nového svetla. Hoci vysvetľuje, ako terezínske geto fungovalo v rámci nacistickej extermináčnej politiky, a ako nacisti zaviedli základné pravidlá väzenskej spoločnosti, autorkin cieľ je zamerať pozornosť čitateľa od páchatel'ov smerom k samotnej vynútenej spoločnosti väzenkýň a väzňov. Hájková teda hovorí, že relatívne značná časť organizácie, a teda aj kontroly v rámci geta zostávala v rukách vnútornej židovskej správy. Nesnaží sa však limitovať svoj výskum výlučne na židovských vodcov geta, ale pozornosť sústreďuje na jednotlivcov a skupiny, ktoré vytvárali spoločnosť v rámci podmienok geta.

Jadrom Hájkovej knihy je šesť tematických kapitol. Prvá kapitola „Preorganizované geto“ : Správa Terezína (*“The Overorganized Ghetto”: Administering Terezín*) je podmanivým úvodom do chápania administrácie terezínskeho geta, ktorý pomáha zorientovať sa a pripraviť čitateľa na lepšie porozumenie nasledujúcich kapitol. Hájková sa však nesnaží opísať väzenskú spoločnosť ako pasívny objekt nacistickej genocídnej politiky. Namiesto toho vykresľuje väzňov z Terezína ako aktérov so schopnosťou konať (*agency*) a rozhodovať sa, a to napriek veľkým obmedzeniam. Nasledujúce kapitoly pojednávajú o rôznych aspektoch spoločnosti väzňov. V druhej kapitole „Spoločnosť založená na nerovnosti“ (*A Society Based on Inequality*) upozorňuje na všadeprítomnú

nerovnosť medzi rôznymi skupinami väzňov v Terezíne. Následne ponúka jedinečný pohľad na spoločnosť, ktorá sa neustále obáva deportácií a núti väzňov robiť mimoriadne ťažké rozhodnutia. Nerovnosť medzi väzňami tak zostáva prítomná aj v ďalších kapitolách. Kniha opisuje prienik identít, ktoré boli potrebné na získanie určitých privilégií. Takéto privilegium alebo jeho nedostatok potom ovplyvnilo napríklad prístup k jedlu, ako je opísané v tretej kapitole „Vek lúpaného jačmeňa: Jedlo a hlad“ (*The Age of Pearl Barley: Food and Hunger*). O lekárskej starostlivosti píše autorka v štvrtej kapitole *Medicína a choroby (Medicine and Illness)*. Piata kapitola *Kultúrny život: Aktivity vo voľnom čase (Cultural Life: Leisure Time Activities)* je zameraná na kultúrne podujatia v gete. V záverečnej kapitole „Transporty na východ“ (*Transports to the East*), ako aj v celej knihe, opisuje spoločnú skúsenosť bezmocnosti na jednej strane a schopnosti konať na strane druhej. Vo svojej knihe autorka odmieta uvažovať na osoby žijúce vo väzenskej spoločnosti v Terezíne akékoľvek sudy či moralizovanie. Kým Hájková problematizuje otázky ako sexuálny výmenný obchod, diskrimináciu na základe národnosti alebo etnickej príslušnosti a ostrakizmus starších ľudí, kniha je, paradoxne, písaná s hlbokou empatiou.

Napriek dôležitému postaveniu Terezína v českej historickej pamäti sa Hájkovej aj vďaka využitiu obrovského množstva prameňov podarilo prekročiť národný naratív o Terezíne, keďže týmto getom prešli tisíce mužov a žien nielen z českých zemí, ale aj z Rakúska, Dánska, Holandska, Nemecka, Maďarska či Slovenska. Hájkovej kniha, ktorá cieľavedome čerpá zo zdrojov nielen českých väzňov, ale aj tých, ktorí boli do geta deportovaní z rôznych európskych krajín, prispieva nielen k českým národným dejinám, ale aj k širšej, celoeurópskej historiografii holokaustu, európskej histórii dvadsiateho storočia i ku kultúrnym dejinám. Okrem rozsiahleho výskumu je podobne fascinujúca aj Hájkovej schopnosť nanovo preskúmať väzenskú spoločnosť v Terezíne, t. j. analyzovať aspekty histórie geta, ktoré boli doteraz marginalizované alebo úplne ignorované. Väzenskú spoločnosť už nechápe len ako jednu homogénnu židovskú skúsenosť, ale ako odraz mnohých a rôznych skúseností, ktoré záviseli od početných aspektov života jednotlivca.

Na základe svojej expertnej historickej analýzy Hájková prehodnocuje uplatňovanie konceptu Lawrence Langera „výberu bez možnosti výberu“ (*choiceless choices*). Odmieťa tiež nekritickú aplikáciu historiografického konceptu *Eigensinn* vyvinutého historikmi každodennosti pre pochopenie individuálneho správania a činov, ktoré majú vplyv na sféru moci a nadvlády, podriadeniu sa a revolty. Hájkovej kniha zdôrazňuje schopnosť konať (agency) a bezmocnosť ľudí uväznených v Terezíne. Navrhuje, že obeť holokaustu mali veľmi obmedzené možnosti, avšak uznáva, že tieto možnosti existovali. Navrhuje, že takýmto spôsobom dokážeme k obetiam holokaustu pristupovať a chápať ich presnejšie ako ľudí s určitou schopnosťou konať, ako ľudí, ktorí žili, konali a mysleli v spoločnosť in extremis, a teda nielen ako objekty nacistickej genocídnej politiky.

Hájkovej kniha *The Last Ghetto* je výsledkom poctivej práce historičky a zároveň podmanivo napísanou a pútavou vedeckou prácou o živote väzňov v Terezíne. Je to zásadná a paradigmaty meniacia práca pre každého, kto chce porozumieť spoločnosti väzňov žijúcich v extrémnych podmienkach. Napriek tomu, že kniha prináša veľmi citlivý obraz o skúsenostiach žien a mužov nútených žiť v terezínskom gete, a hoci zdôrazňuje zod-

povednosť tých, ktorí túto spoločnosť *in extremis* vytvorili, úspešne sa vyhýba vytváraniu sentimentálneho portrétu tých, ktorí boli prenasledovaní. Hájkovej kniha nie je len dôležitou publikáciou o terezínskom gete, je tiež zásadným prínosom pre naše chápanie spoločnosti ako takej, ktorú Hájková popisuje s dôsledným zvážením národných, etnických, politických, sociálnych, kultúrnych, sexuálnych a rodových aspektov histórie. Hájková tak zdôrazňuje, že je nutné odstúpiť od exceptionalizmu, ktorý sa stal bežným v oblasti štúdií holokaustu. Namiesto toho autorka zaraďuje výskum holokaustu do širších dejín. Tvrdí, že historici holokaustu sa musia pozerat' nad rámec kanonických, hlavných (*master*) naratívov, a pokúsiť sa zahŕňať aj protichodné príbehy. Autorka odmieta kapitalizovanie ľudského utrpenia a jeho zobrazenie v sentimentálnom až patetickom svetle, a zároveň striktne nesúhlasí s moralizovaním a moralistickým posudzovaním činov tých ľudí, ktorí boli počas holokaustu nútení žiť v extrémnych podmienkach. Namiesto toho navrhuje kombinovať systematickú a nesentimentálnu analýzu spolu s radikálnou empatiou, čím spája dôležité závery knihy s históriou holokaustu a Európy dvadsiateho storočia. Dobrou správou pre českých a slovenských čitateľov a čitateľky je plánované vydanie českého prekladu knihy vo vydavateľstve Kalich na jar 2022.

Denisa Nešťáková
(Herder Institut, Marburg)